

ÎN LEGĂTURĂ CU DRAPELELE INSTITUITE ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI MUNTENE DE LA 1848

de CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU

Revoluția de la 1848 din Țara Românească a determinat prefaceri în multe din sectoarele vieții social-politice ale țării. Una dintre acestea, cu profunde și multiple semnificații, amplificate tocmai de făurirea ei în condițiile unor stări innoitoare, a fost și aceea a drapelului. Ignorată sau tratată cu ușurință, problema merită a fi abordată acum, cînd, pe baza citirii cu grijă a documentelor editate sau a celor de curînd descoperite în arhive, pot fi elucidate atît problemele ridicate de diversele categorii de steaguri ce s-au dat în răstimpul a trei luni de putere revoluționară, cît și cele privitoare la însăși geneza drapelului tricolor, ca drapel național al țării.

Este de remarcat că cea dintîi măsură a guvernului provizoriu, scăpată celor cîțiva cercetători preocupați de chestiune, cuprinsă chiar în decretul cu nr. 1, emis de acesta la 14 iunie 1848, hotăra ca drapelul Țării Românești să aibă „trei colori : albastru, galben și roșu“, iar pe pînză să fie înscrise cuvintele „Dreptate, Frăție“¹. Acesta este așa dar, în afară de orice îndoială, actul de naștere al drapelului nostru național de mai tîrziu și pînă astăzi, cu inerentele modificări heraldice impuse de schimbările survenite în structura societății românești de-a lungul anilor.

Se pune firesc și legitim întrebarea, ce anume a determinat pe fruntașii mișcării din Țara Românească să se oprească asupra acestei structuri ?

În situația creată după statornicirea noii orînduirii, drapelul țării, ce se confunda de fapt cu cel domnesc, nu mai putea subzista ; nici măcar nu putea constitui un punct de plecare în vederea alcătuirii altuia, corespunzător cerințelor momentului. S-au căutat atunci alte surse de inspirație.

Din capul locului trebuie respinsă părerea, conform căreia, însușirea lui s-ar fi făcut sub imperiul influenței franceze², fie ea și de

¹ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, Buc., 1902, p. 567.

² Punct de vedere exprimat de colonelul P. V. Năsturel, în cartea sa, *Steagul, stema română, însemnele domnești, trofee*, București, 1903, p. 69.

nuanță revoluționară. Să ne reamintim că la cererea domnitorului Alexandru Ghica, aprobată de către Poartă, oștirea Țării Românești adoptase tricolorul încă de la 1834¹. Cum printre fruntașii revoluției se găseau numeroși militari și cum în condițiile izbînzii și apărării rînduieilor recent instaurate, drapelul național urma să îndeplinească aceleași rosturi mobilizatoare ca și cel din armata regulată, nu a fost greu și nici imposibil să se aleagă ca model tricolorul oștirii. Nu trebuie să uităm nici caracterul neutru al acestuia, ceea ce neîndoios va fi influențat în opțiunea asupra lui. Iar pentru a-i sublinia natura reformatoare, i s-a adăugat deviza revoluției române „Dreptate, Frăție“.

Scos din folosință, o dată cu intervenția reacțiunii interne și mai ales externe, din luna septembrie, tricolorul de la 1848 — ca simbol național al României de aci înainte a fost reintrodus în timpul lui Alexandru I. Cuza². Cele două drapele de stat păstrate în colecțiile Muzeului militar central — unul din 1859 și celălalt din 1863³ — ca și descrierea steagului național din acea perioadă, publicată în Almanahul Român⁴, atestă afirmația noastră. Existența printre conducătorii tinărului stat național român a nu puțini dintre militanții pentru îndeplinirea idealurilor înscrise în programul revoluției de la 1848 a fost determinată probabil în reactualizarea vechiului drapel revoluționar. Dealtfel evenimentele petrecute cu puțin peste zece ani în urmă se bucurau de o deosebită prețuire în ochii domnitorului Principatelor Unite, apreciere dovedită și de împrejurarea că din cele 4 sărbători naționale, una, cea de la 11 iunie, era a aniversării „revoluțiunii din 1848, care a adus toate reformele noi“⁵.

Cu toate acestea, Al. I. Cuza, cu prilejul înmînării drapelelor armatei pe platoul Cotrocenilor din București, la 1 septembrie 1863, avea să spună textual că, steagul „întrunește colorile țărilor surori“⁶. S-ar părea prin urmare că drapelul tricolor de stat, reinstiuit la 1859, ar reprezenta doar îngemănarea culorilor de pină atunci a celor două

¹ Printr-un hațișerif din 1834, Turcia aproba darea de drapele pentru corăbiile negustorești, și pentru armată. Referitor la acestea din urmă se specifică că „acele ostășești, alt steag cu fața roșie, albastră și galbenă, avînd și acesta stele și pasăre cu cap la mijloc“ (Vezi Gen. R. Rosetti, *Știri mărunte și note relative la istoria armamentului la noi. Cînd s-a adoptat steagul tricolor la noi*, București, 1930, p. 8—9, extras din „Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice, seria a III-a, tom. XI, 1929, p. 22—23). Cel mare sesizează primul existența hațișerifului în coloanele ziarului *Buletinul — Gazetă oficială din Țara Românească*, din 14 octombrie 1834, este maiorul I. Popovici, care-l va însera, numai în partea privitoare la drapele; în volumul său, *Organizarea armatei române*, București, 1900, p. 95. (Cf. Gen. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 8—9).

² Doar tricolorul oștirii, ce ființa din 1834, se va menține și în etapa 1848—1859.

³ *Catalogul steagurilor de la Muzeul Militar Național*, mss. 172, din Biblioteca Muzeului Militar Central, p. 12—17. Vezi și Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 81—83.

⁴ Iată descrierea drapelului României după Almanahul Român, București, 1866, p. 37; „Drapelul tricolor, împărțit în trei fâșie, roșiu, galben și albastru, așezat orizontal: roșiu sus, albastru jos, și galben la mijloc“.

⁵ *Almanahul Român*, București, 1866, p. 10.

⁶ *Mărturii despre Unire*, București, Editura Tineretului, 1959, p. 367.

principate. Declarația sa nu poate fi însă interpretată decât ca o formulă de natură să preîntîmpine eventuale neplăceri cu unele puteri străine, sau să nu stîrnească posibile rezerve față de orientarea lui spre alegerea și a culorilor revoluției de la 1848 din Țara Românească, ca elemente componente ale drapelului național.

Că nu însemna numai atît, o arătase tot domnitorul Alexandru I. Cuza cînd, în articolul 3 al decretului din 24 mai 1860, referitor la proiectul de lege pentru recompensarea ostașilor participanți la lupta din Dealul Spirii, de la 13 septembrie 1848, menționa următoarele :

„Ostașilor de orice grad, care au participat în zisa luptă să li se dea cîte o medalie comemorativă spre a o purta atașată printr-o cordelă tricoloră“¹. Tricolorul baretei medaliei „Pro virtute militari“, despre care este vorba în cazul de față, nu putea reda la acea dată — cel puțin cînd unirea țărilor române nu era desăvîrșită — exclusiv întrepătrunderea culorilor celor două provincii. El era legat ca atare nemijlocit și de ecoul frămîntărilor de la 1848.

Mărturii ulterioare ale unor oameni politici de prestigiu și temeinic cunosători ai realităților românești vin să limpezească lucrurile.

În anul 1867, Mihail Kogălniceanu, vorbind în numele mai multor delegați-deputați², dintre care unii martori ai evenimentelor petrecute la 1848 și 1859—1866, va declara răsplat : „drapelul tricolor cum este astăzi nu este (precum pretinde ministrul) drapelul Unirii Principatelor. El este un ce mai înalt; el este însuși drapelul naționalităților române...“³. Explicația întregitoare a marelui patriot și om de stat moldovean sugerează așadar — fie și indirect — faptul că, elementelor primare ale tradiției anului 1848, li s-au alăturat cele ridicate de unirea Moldovei cu Țara Românească, statornicirea tricolorului fiind rezultatul eforturilor și în aceeași vreme a aspirațiilor ambelor evenimente istorice. Și pentru a-i marca și evidenția esența revoluționară, N. Golescu, care „nu se îndură de ceea ce îi era atît de scump“, propune „amendamentul ca colorile să fie așezate cum era în anul 1848“⁴, adică pe vertical, deoarece de atunci dăinuia rînduirea culorilor în această poziție.

Tocmai neînțelegerea dispunerii culorilor față de hampă și a altor detalii hotărîse guvernul provizoriu să promulge, la 13 aprilie 1848, un al doilea decret în privința drapelelor, statuînd clar și precis înfățișarea lor. Iată conținutul documentului :

„Văzînd că nici pînă acum nu s-a înțeles cum trebuie făcute stindardele naționale decretăm :

Art. 1. — Stindardele vor fi tricolore.

Art. 2. — Culorile sînt : albastru închis, galben deschis și roșu carmin.

¹ *Monitorul Oastei*, București, an I, nr. 20, din 1860, p. 305.

² Aceștia erau Cezar Bolliac, Dimitrie Brătianu, Constantin Grigorescu, Ion Leca, Nicolae Golescu și George Cantacuzino, după col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 71.

³ Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 71.

⁴ *Ibidem*.

Art. 3. — Îngă lemn vine albastru, apoi galben și apoi roșu filfiind¹.

Stabilirea tricolorului și a culorilor pe verticală era fixată astfel categoric și irevocabil. Așa îl prezintă de fapt și A. Billecocq în al său *Album Moldo-Valaque ou guide politique et pittoresque à travers les Principautés du Danube*, Paris, 1848².

Ca atare, opinia în general acceptă că gărzii naționale, civice sau orașenești, în diversele-i titulaturi cunoscute, a orașului București³, i s-au distribuit la 1867 „cele dintii steaguri în care culorile sînt așezate vertical, în ordinea: albastru, galben, roș⁴”, nu corespund realității.

Este adevărat că pînă la 1867 toate drapelele tricolore de stat, ale gărzii naționale, ca și cele militare păstrate, au culorile așezate orizontal, la marea majoritate dintre ele roșul figurînd sus, galbenul la mijloc și albastrul jos⁵, și că după această dată rînduirea lor se va face numai pe verticală, cu albastru lîngă hampă, galbenul la mijloc și roșul la margine, însă trebuie să avem în vedere că această din urmă grupare a tricolorului a fost, cum am văzut, copiată după chipul drapelelor concepute de luptătorii pașoptiști munteni.

Preluat prin filiera drapelului oștirii model 1834, drapelul național — sub forma tricolorului roșu, galben, albastru — a apărut așa dar în cadrul desfășurărilor transformatoare ale anului 1848 din Țara Românească. Readoptat în vremea Unirii Principatelor, este complet și definitiv asimilat după anul 1867, păstrîndu-și apoi forma și obîrșia de esență revoluționară.

O dată cu stabilirea drapelului de stat de către guvernul provizoriu, prin decretul din 14 iunie 1848, s-au instituit și drapelele gărzii naționale, organizație de factură cvasimilitară, concepută ca una din pîrghiile rezistenței armate împotriva uneltirilor reacțiunii interne și a intervenției străine⁶.

Steagurile acestor formațiuni sînt aproape identice cu cele naționale sau de stat. Același tricolor cu deviza revoluției române, avînd de regulă ca elemente suplimentare, înscrise pe pînză, titulatura județului, și uneori numele orașului, dacă erau din mediul urban. Un asemenea drapel — unicul exemplar din întreaga țară — se găsește la

¹ Anul 1848 în Principatele Române, vol. II, p. 477.

² Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 57.

³ Cf. Gh. Vasilescu, *Contribuții la istoricul gărzii civice din București*, în Materiale de istorie și muzeografie, Muzeul de istorie a orașului București, Buc., 1964, p. 189—203.

⁴ Gen. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 10.

⁵ Singurele care fac excepție, avînd fișia albastră sus și cea roșie jos, sînt: drapelul unela din despărțirile gărzii orașenești a orașului Slatina, care are fâșia albastră în partea de sus și jos roșul (Elena Popescu și C. Căzânișteanu, *Despre colecția de drapele a Muzeului militar central*, în Revista muzeelor an III (1966) nr. 2, cel atribuit oastei lui Avram Iancu (Gen. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 10) și steagul domnesc de la 1859 (A. Potoski și A. Velcu, *op. cit.*, p. 12—14).

⁶ Vezi Apostol Stan, *Gărzile naționale în revoluția din 1848 din Țara Românească*, în Studii, tomul 18, nr. 4, 1965, p. 879—894.

Muzeul militar central din București¹. Are tricolorul așezat orizontal, purtând pe cîmpul albastru de sus inscripția „Frăție, Dreptate“, pe fișia galbenă din mijloc „Județul Oltu“, iar pe cea roșie de jos „Orașul Slatina“; ordinea cuvintelor și a culorilor nu respectă, după cum se vede, prevederile decretului. Bănuit de generalul R. Rosetti a fi steag de gardă națională², descoperirea recentă a descrierii corespondentului său din garda orașului Rm. Vlcea³, ne îngăduie să-l încadrăm cu toată siguranța în rîndul drapelului din această categorie. Cît privește drapelul gării Capitalei, putem admite, prin deducție, că purtau pe lîngă cele de mai sus însemnări și numele comisiei sau văpselii⁴ căreia aparțineau.

Garda națională a Bucureștilor — dovedită ca cea mai temeinic organizată dintre toate cîte s-au alcătuit pe întinsul țării — a primit drapelul în cadrul solemn al unei mari adunări populare desfășurată „în ziua de 15 iunie pe Cîmpul Libertății (Filaret)“, cînd s-a săvîrșit și alegerea comandantului ei, în persoana colonelului C. Crețulescu⁵.

Este caracteristic faptul că în nici o altă ridicare socială precedentă sau ulterioară, drapelul, fie ele de stat, militare sau de altă apartenență, nu au fost folosite atît de insistent ca unul din mijloacele importante pentru unirea maselor populare în jurul lozincilor lansate de revoluție, pentru mobilizarea acestora la lupta în vederea cuceririi cîștigate, sau pentru respingerea amenințărilor din interior și din afară.

Așa, de pildă, în acțiunea de stringere a efectivelor necesare gărzilor naționale și pentru înrolarea pandurilor, N. Bălcescu indică ca o modalitate de realizare, soluția „să puneți steagul și toba să bată în piață și astfel să chemați lumea a se înscrie“⁶. De la entuziaștele manifestări prilejuite de sărbătorirea adoptării constituției din 11 iunie⁷, ca și de la împotrivirea bucureștenilor⁸ și lupta armatei din 13 septembrie din Dealul Spirii⁹ nu au lipsit drapelul tricolor.

Printre capetele de acuzare aduse celor „ce s-au amestecat în revoluție“ au figurat, în cazurile multora dintre inculpați, vini de felul

¹ A. Potoski și A. Velcu, *op. cit.*, p. 372.

² Gen. Radu Rosetti, *Garda Națională. Scurt istoric. Rolul ei în războiul din 1877—1878*, Buc., 1943, p. 4, extras din „Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice“, seria a III-a, tom. XXV, p. 483—510.

³ Arhivele Statului Rm. Vlcea, Prefectura județului Vlcea, dos. 106/1848, fila 40.

⁴ *Ibidem*, fila 48.

⁵ Gen. Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 4.

⁶ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, p. 93—94.

⁷ *Ibidem*, p. 21.

⁸ Cf. C. Colescu-Vartic, 1848. *Zile revoluționare*, Buc., 1898, p. 387; Alexandru Pelimon, *Revoluția română din anul 1848 — Mușatoiu*, București, 1868, p. 205; I. G. Bibicescu, *1848 în România*, București, 1898, p. 399.

⁹ Este vorba de drapelul companiei de pompieri, comandată de căpitanul P. Zăgănescu, care i-a însoțit pe ostașii români în lupta cu turcii din Dealul Spirii, Cf. col. P. Zăgănescu, *Amintiri de fapte glorioase săvîrșite de pompieri în ziua de 13 septembrie 1848*, Buc. 1895, f. 5, mss. în Biblioteca Muzeului militar central, sub nr. inv. 134. Vezi și *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. IV, p. 377.

acestora : „făcea și punea steaguri prin sate“¹ ; „ca propagandiști punea steaguri la sate“² ; „a înființat îndată steaguri“³ ; „a ridicat steagul revoluționar pe casa lui și l-a ținut pînă la intrarea armatelor“⁴ (invadatoare n.n.).

Aceste cîteva exemple conturează rolul cu totul aparte, de factor mobilizator și stimulator, jucat de drapel în revoluția de la 1848 din Țara Românească.

Despre drapelele care au făcut obiectul relațiilor noastre de pînă aici s-au știut cît de cît unele aspecte, fiind unanim socotite ca singurele ce s-ar fi dat de către cîrmuirea revoluționară. Posibilitatea de a se fi înmînat unele și armatei era exclusă. S-a considerat și s-a susținut în modul cel mai categoric că, de la 1834 și pînă la 1863 nu s-a distribuit nici un fel de steaguri oștirii, folosindu-se cele din timpul lui Alexandru Ghica, cu modificarea numai a monogramei domnitorului nou înscăunat⁵. Colonelul P. V. Năsturel, pe baza unor prezumții raționale, a intuit posibilitatea de a se mai fi distribuit stindarde armatei și de către Barbu Știrbei, la 1849⁶. Cum vom vedea, presupunerea lui a fost întemeiată. Pînă acum nu s-a întrevăzut și nici nu s-au găsit documente care să ducă la încheierea că puterea revoluționară ar fi înmînat drapele noi și oștirii. Depistarea cîtorva materiale de arhivă îngăduie astăzi să poată fi reconstituit șirul strădaniilor depuse pentru realizarea drapelelor armatei și, în același timp, împrejurările care au dus la pierderea sau distrugerea lor.

Prima mențiune despre viitoarea schimbare a drapelelor vechi ale oștirii și instituirea altora o întîlnim la 18 iunie 1848. Prin decretul cu nr. 5, guvernul provizoriu făcea cunoscut Ministerului de război că oștirea să depună jurămîntul pe noua constituție, iar deosebit de aceasta îl încunoștiița că „trebuie să schimbe steagurile vi se vor trimite peste puțin alte steaguri noi“⁷. În virtutea acestui decret, ministrul de război, colonelul I. Odobescu, ordona unităților în subordine ca „steagurile cele vechi să le depue în magaziile lor fără a se mai întrebuița cu dîneze“⁸.

La 25 iunie, generalul Cr. Tell, numit de curînd în fruntea treburilor departamentului oștirii, cerea guvernului să i se trimită 6 steaguri „adică trei pentru infanterie și trei pentru cavalerie“⁹. În cazul că

¹ Dan Berindei, *Noi documente privind revoluția de la 1848*, în *Revista Arhivelor*, an V, nr. 1. 1962, p. 216.

² Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească, Buc., 1962, p. 303.

³ *Ibidem*, p. 439.

⁴ *Ibidem*, p. 106.

⁵ Anton D. Velcu, *Memorialul drapelelor oștirii române*, în *Buletinul Muzeului Militar Național*, an I, nr. 1, 1937, p. 23.

⁶ Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 58—63.

⁷ Arhivele Statului București, Ministerul de război, Regimentul 1 infanterie, dos. 18/1848, fila 54.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Arhivele Statului București, Ministerul de război, Departamentul ostășesc, dosar 96/1848, fila 176.

nu se pășise la executarea lor, solicita să i se încredințeze lui sarcina „de a le forma și a le supune guvernului spre discutare”¹.

Abia la 11 iulie guvernul provizoriu autoriza Ministerul de război să alcătuiască steagurile oștirii, urmînd ca după confecționare să încuviințeze asupra festivităților ocazionate de înmînarea lor unităților².

Pricini deocamdată necunoscute au făcut ca executarea drapelilor să întîrzie extrem de mult. Expedierea către regimente și divizioane a avut loc tocmai la 11 septembrie³, după două luni de la data la care departamentul de război primise dezlegare pentru întocmirea steagurilor. Din ordinul comandantului armatei se înaintau unităților șase stindarde, cîte două pentru fiecare din cele trei regimente de infanterie, alte trei pentru cele trei divizioane de cavalerie⁴ și probabil unul bate-riei de artilerie⁵.

Rapoartele cu care sînt expediate la unități cuprind și o sumară descriere a drapelilor respective. Întrucît nici unul nu a supraviețuit, pornind de la această descriere, vom încerca să reîntregim înfățișarea drapelilor militare date în timpul revoluției.

Pinza din mătase, cu tricolorul orientat vertical, era încadrată de jur împrejur cu ciucuri din fir galben. Ca și celelalte drapele se pare că aveau imprimat pe fața pînzei „Dreptate, Frăție”⁶. Hampele — și asta le este specific — se terminau în partea de sus cu „vulturii cei vechi cu cruce”, cărora li se tăiaseră coroanele⁷.

În zilele de 13—14 septembrie a avut loc festivitatea de primire a noilor drapele de către unitățile armate ale Țării Românești. Despre solemnitățile desfășurate la Regimentul 1 infanterie din Craiova⁸ și Regimentul 2 infanterie din București dispunem de informații precise⁹.

Înmîinate tîrziu ele s-au păstrat în dotare o perioadă foarte scurtă. Ministerul de război dăduse dispoziții unităților, încă de la 8 octombrie 1848, ca steagurile „cele noi... să le trimită Dejurstvii împreună cu ciucurii și cu vulturii”¹⁰.

De altfel marea lor majoritate, dacă nu toate, au fost distruse sau pierdute în dezordinea provocată de intervenția armatelor străine.

¹ Arhivele Statului, București, Ministerul de război, Departamentul ostășesc, dosar 96/1848, fila 176.

² *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962, p. 18.

³ Arhivele Statului București, Ministerul de război, Departamentul ostășesc, dos. 98/1948, fila 547.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, fila 768.

⁶ Referindu-se la drapelele primite de Regimentul 3 infanterie în vremea revoluției, cpt. Costaforu relatează că „s-a primit în urmă unul cu inscripția constituției”.

(Ibidem, fila 864).

⁷ Arhivele Statului București, Ministerul de război, Departamentul ostășesc, dosar 10/1848, fila 66.

⁸ Ibidem, dosar 98/1848, fila 688.

⁹ Mr. D. Pappazoglu, *Catehismul soldatului român...* Buc., 1862, p. 22. Vezi și Gen. I. Anastasiu, *Oastea română de-a lungul veacurilor*, București, 1933, p. 708.

¹⁰ Arhivele Statului București, Ministerul de război, Departamentul ostășesc, dos. 98/1848, fila 768 și fila 861.

Maiorul I. Vlădoianu, comandantul Regimentului 1 infanterie în locul colonelului N. Pleșoianu, raporta Ministerului oștirii că, la 5 octombrie, locotenentul Caramzulea, întorcându-se din tabăra de la Rîureni, în fruntea a 20 de soldați din Compania a 4-a, s-a întâlnit la Drăgășani cu Ismail-pașa, care i-a luat „steagurile cele noi ale polcului”¹.

În nota sa către același for, noul comandant al Regimentului 2 infanterie, maiorul Grigore Lăcusteanu, arăta că drapelele „cele noi s-au prăpădit în împrejurarea de la 13 ale trecutului septembrie”².

În fine cele ale Regimentului 3 infanterie se rupseseră la 14 septembrie cum aducea la cunoștința șefilor săi, căpitanul Gh. Costaforu³.

Nu știm ce s-a întâmplat cu stindardele cavaleriei și bateriei de artilerie, dar nu avem nici un motiv să credem că ar fi împărțit un alt sfârșit.

A trebuit să treacă mai bine de un an, pînă cînd Barbu Știrbei a reușit să distribuie armatei alte drapele. La 21 și 22 noiembrie 1849, a avut loc solemnitatea înmînării acestor stindarde unităților armatei cînd s-a depus și jurămîntul special pe steag, executat de către trupele din București, pe cîmpul Colentinei, în ziua de 19 iunie același an⁴.

Cercetarea steagurilor date în vremea revoluției de la 1848 din Țara Românească, conduce nu numai la concluzii dintre cele mai favorabile asupra rolului mobilizator pe care au fost chemate să-l joace în diverse împrejurări, dar mai cu seamă dezvăluie și cristalizează originea autohtonă și revoluționară a drapelului tricolor de astăzi.

¹ Arhivele Statului București, Ministerul de război, Departamentul ostășesc, dos. 118/1848, fila 254.

² Ibidem, dos. 101/1848, fila 266.

³ Ibidem, dos. 98/1848, fila 864.

⁴ Ibidem, dos. 32/1849, filele 153—154.